

УДК 323.21 (477)

© І. О. Поліщук, 2015

<http://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

І.О. Поліщук

ТРАДИЦІЙНА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

Стаття присвячена актуальній проблемі політичної ментальності українського народу. Використовуючи комплекс різноманітних методів, автор розкриває складний процес виникнення і розвитку політичного менталітету історичного українства.

Ключові слова: українська ментальність, державотворення, політична культура, національні традиції.

И.А. Полищук

ТРАДИЦИОННАЯ УКРАИНСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ОБЗОР

Статья посвящена актуальной проблеме политической ментальности украинского народа. Используя комплекс различных методов, автор раскрывает сложный процесс возникновения и развития политического менталитета исторического украинства.

Ключевые слова: украинская ментальность, государства, политическая культура, национальные традиции.

I. Polishchuk

TRADITIONAL UKRAINIAN MENTALITY: RETROSPECTIVE REVIEW

The article is devoted to the actual problem of political mentality of the Ukrainian people. Using a range of different methods, the author reveals the complex process of development of political and historical mentality of Ukrainians.

Key words: Ukrainian mentality, state, political culture, national traditions.

«...Ми мусимо «пізнати себе», і пізнавши раз, твердо держатись тієї лінії, яку вказує нам це пізнання, та не збиватись на «просторий путь і широкі ворота»».

М.С. Грушевський

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття український народ отримав реальний шанс створити власну суверенну державу. Розпад у 1991 р. останньої в світі радянської імперії спричинив виникнення необхідних передумов новітньої незалежності України та по-справжньому започаткував

процес модерного українського державотворення. В черговий раз одна з найбільших європейських націй одержала нагоду для повної самореалізації, яка можлива лише за умов державної самостійності. З огляду на історичний досвід українства, яке, на жаль, здебільшого перебувало у колоніальному та у напівколоніальному стані, виникає питання: «Чи зможе нарешті новий велетень Європи – незалежна Україна назавжди ствердитися як суверенна, демократична держава?»

Позитивна відповідь на поставлене питання, котре встигло стати багато в чому риторичним, залежить від багатьох чинників. До факторів, що посилюють негативне сприйняття українством влади на макрорівні (тобто політичної влади) слід додати довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське, інорідне. Держава нерідко уособлювалася з національним та соціальним примусом. Звідси від генерації до генерації транлювався негативний стереотип у ставленні до державних справ взагалі.

Аналіз актуальних досліджень. Розробку проблеми політичної ментальності українства зустрічаємо у роботах В. Бебика, В. Кизими, Н. Корнієнко, О. Кульчицького, С. Тарана, О. Рудакевича, Н. Хамітова, Д. Чижевського, В. Янова, В. Яреми та ін.

Мета статті полягає у тому, щоби визначити основні риси традиційної української ментальності у політичному та політологічному контекстах.

Виклад основних положень. Етатистські настанови політичної ментальності українства, що виникають на підставі природної негоції колоніальної влади, отримують усталення через відоме психічне явище перенесення, коли свідомий (чи підсвідомий) протест проти влади

поневолювачів трансформується у перманентне відчуження українців від політичної влади загалом.

Геополітична межовість України обумовлює виникнення у її мешканців маргінального типу ментальності. Знаходячись на перехресті інтересів сусідів, роз'єднане українство постійно потрапляло у маргінальні ситуації, коли воно ніби і є, і ніби його немає. Проблема самоідентифікації в усіх аспектах (духовному, територіальному, етнічному, мовному, культурному, державному) завжди мала велику актуальність в українській історії.

Напевно саме тому розуміння національної ідеї пов'язувалося, насамперед, з гаслом «незалежності від», коли національна незалежність ототожнюється зі свободою від чергових загарбників, у той час як наступний момент – «незалежність для» ірраціональним менталітетом українців ігнорувався. На думку В. Кизими, українська ідея у традиційній інтерпретації є «ідея не творчості, а ідея свободи, яка досить часто розуміється як стихія вольності і руйнування» [1, с. 120]. Віками поневолений український загаль, маючи стійкі анархічні настанови, виробляє прагнення до національної свободи, але дуже рідко спробує усвідомити аксіоматичну тезу: «без власної незалежної держави національна свобода просто неможлива». Суверенна національна держава є базовим засобом і гарантом самореалізації будь-якої нації. Більше того, існує думка, що за великим рахунком незалежна державність виступає головним показником існування самої нації (у політичному сенсі трактування останньої категорії). В українському випадку сплюндрована національна свідомість врешті-решт унеможлиблює розуміння необхідності створення власної держави.

С. Таран, аналізуючи нестійкість етатистських настанов, маргінальність українського менталітету, пропонує власну версію пояснення: «За давньою легендою українську державу заснували анти. Слово «анти» означає «край», «межа». І, може, вже з тих часів, легенд аж до Київської Русі, а від Київської Русі до сьогоднішніх днів українську державу легко було поламати на

шматки. Вона була крихкою, дірчатою. Крізь дірки, легко проникали чужі впливи. Крихким було і усвідомлення українців потреби мати свою державу» [3, с. 61–62]. Зважаючи на існування герменевтичної методології, гадаю, що версія С. Тарана не позбавлена наукової вартості, адже Антська держава визнається найвидатнішими вченими, серед яких М. Грушевський, у якості першого українського державного утворення.

Продовжуючи тему маргінальності українського менталітету, слід зазначити, що виникаюча у XI ст. назва «Україна» трактується багатьма дослідниками у сенсі «біля краю», тобто «на межі». Це знов підкреслює глибинно-ментальну вкоріненість української маргінальності. (Тут треба навести й альтернативну інтерпретацію назви «Україна» у сенсі «країна». Навколо цих двох трактувань відбувається не стільки наукова дискусія, скільки, як на мене, ідеологічне протистояння державницького та антидержавницького таборів).

З приводу маргінального стрижня традиційного менталітету українців варто звернути увагу на цікаву історіософську концепцію В. Кизими. На думку відомого науковця, порівняльний аналіз особливостей історичного процесу в Україні та в країнах Заходу окреслює висновок про те, що українська спільнота завжди належала до типу некласичних суспільств. «Їхня особливість у тому, що існуючи протягом досить довгого історичного відрізка як певні цілісності з відповідними ознаками, вони весь час перебувають не стільки у динамічному, скільки у нестійкому становищі, постійно маневруючи і утримуючись на межі ризику.

Наша країна не була, як правило, ні центром, ні периферією, вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, на лінії їх протистояння, в центрі їх боротьби, включаючись до складу то однієї, то іншої державної структури.

Україна ніколи не була еталоном феодалізму, як ... Франція, вона не була класичним зразком капіталізму, як Англія, і вона не репрезентує класичний індустріалізм, як сучасні Сполучені Штати і Японія. Вона не була

і не є класичною щодо певних форм державності, державного управління, освіти, матеріального виробництва тощо. У політиці маргінальний стан України виявився в наявності різних інтересів, устремлінь і ідеологій в структурі влади, в основі яких були орієнтації на різних сусідів України» [1, с. 117–119].

І дійсно, постійна наявність різноспрямованих, по суті протилежних, геополітичних орієнтацій у галицької та наддніпрянської гілок українства якнайкраще доводить загальний маргінальний характер української політичної ментальності. Оцінюючи проросійську орієнтацію наддніпрянців та прозахідну орієнтацію галичан, слід вказати на парадоксальний момент: протилежна спрямованість сподівань різних частин українства найяскравіше виявляє спільну українську маргінальність. Сподіваються на когось і «східняки» і «западенці». В. Ятченко у цьому зв'язку висловлює думку про існування в українському менталітеті своєрідного «месіанізму навиворіт». «...Те, що ми вважаємо, ніби чужа модель цілком нам підходить і нас врятує, свідчить про неподоланий комплекс месіанізму. Тільки тут – месіанізму «навиворіт» – не наша нація є месією щодо інших, а інші щодо нас» [5, с. 80].

Проте, у дійсності «месіанська» функція сусідів стосовно українців оберталася фактичним поневоленням та колонізацією України. І тут можемо спостерігати цікаве психічне явище. Йдеться про виникнення та поступове усталення іншого психологічного комплексу – комплексу кривди, «образи» українців по відношенню до влади метрополії. Ця кривда може проявлятися або в орієнтації на реактивну агресію щодо дійсної чи уявних причин поневолення, або в напрямку сублимації в стражданнях, або в соціально-утопічному мрійництві. Відтак, внаслідок довготривалого перебування у колоніальному становищі у менталітеті багатьох представників українського народу формується ескапізм як одна з визначальних наших психічних рис. Свого часу вельми влучно про дану особливість української ментальності сказала Л. Українка: «Ми паралітики з блискучими очима». Пасивне

мрійництво як засіб втечі від здебільшого жахливих реалій колоніального буття стає невід'ємною ознакою традиційного менталітету українства.

В. Янів, Д. Чижевський, О. Рудакевич вважають, що ескапізм української ментальності є закономірним підсумком багатовікової колоніальної підлеглості України. На мою думку, подібна теза не викликає якихось більш-менш виправданих заперечень, але й потребує іншого ракурсу розгляду. Справа у тому, що пасивність пересічного українця має більш глибоке коріння, а саме – православне християнство. Обрядова витонченість православ'я сприяє появі стійких споглядальних настанов у менталітеті народів, що належать до названої християнської течії. Православне культивування постулату смиренності у земному (несправжньому) житті виступає базовим джерелом пасивної очікуваності українців. Тож бездержавність української нації лише посилює через наведену сукупність психічних явищ іманентну українську пасивність, та аж ніяк не є першоджерелом вказаної ментальної особливості. Можливо, першоджерелом ескапізму українства є навіть не православне християнство, яке стає нашою національною релігією з 988 р., а інтроверсивні настанови української протокультури. Мається на увазі складання інтроверсивного, самозаглибленого типу особи ще у період розвитку Трипільської культури.

Повертаючись до колоніального синдрому української психіки, варто зауважити, що у якості підсумкового щодо інших від генерації до генерації транслюється комплекс національної меншовартості. Стрижень імперської політики у галузі міжнаціональних взаємин полягав у тотальному знищенні будь-яких проявів національної свідомості особливо етнічно й культурно близьких українців. Впроваджувався не етнічний, а релігійний принцип ідентифікації, на зміну якому згодом прийшла класова засада стратифікації соціуму. Національні ознаки цілеспрямовано нівелювалися згідно більшовицькому гаслу «У пролетарів немає батьківщини!».

Яким же чином реагував на подібну політику український загал? За винятком невеликої частини національно свідомої інтелігенції переважна

більшість українців сприймала неоімперську політику більшовиків у дусі традицій колоніального менталітету, визначальною рисою якого є комплекс національної меншовартості. Вельми влучно природу останнього передає В. Янів: «Коли ж до внутрішньої постави (звичайно, зумовленої зовнішніми умовами, як вони діяли століттями) долучаються ще й актуальні зовнішні умови недержавного життя, які обмежують свободу вияву, і коли так діється десятиліттями, то картина доволі очевидна: людина сходить у могилу без заспокоєння своїх бажань чи свого призначення. Людина вмирає насправді невдачником. Хвилеве чи тривале невдоволення із власної непродуктивності переходить у відчуття меншецінності, нездібності проявитися, здобути собі місце» [4, с. 23].

Але поступово за принципом зворотнього боку медалі пересічний українець виробляє у себе невпинне бажання справедливості, яке виступає ґрунтовною запорукою майбутнього національного відродження. Намагання врешті-решт відтворити справедливість у галузі міжнаціональних стосунків є початковим етапом становлення національної свідомості, без якої формування державної свідомості виглядає просто неможливим.

Розглядаючи ментальні якості традиційного українства, не можна залишити без уваги розповсюджену вказівку фахівців-дослідників на особливе почуття гумору українців, що є свідченням загального оптимізму нашого народу. Існує безліч висловлювань найвидатніших письменників, політиків, науковців, які підкреслюють наочну гостроту, кмітливість, життєрадісність, доброту українського гумору. Можливо, саме гумор виступає одним з головних «ліків» проти суцільного, перманентного стресу поневоленого буття. Ескапізм, інтроверсивність, екзистенціальний індивідуалізм, громадоцентризм певною мірою теж належать до низки засобів пристосування пересічних українців до умов свого підлеглого (здебільшого колоніального) існування. На мій погляд, мають рацію ті вчені, які стверджують, що без подібного почуття гумору віками пригноблений український загаль навряд чи був здатний самозберегтися за умов постійного

пресингу з боку влади метрополії. Напевно дещо парадоксальний оптимізм українства мусить відіграти не останню роль в успішному подоланні й теперішніх складнощів.

Важливим моментом у цьому контексті є переборення традиційного відчуження пересічного українця від політики, яка від генерації до генерації сприймалася як чужа, брутальна справа. Потрібно, аби загальний український оптимізм розповсюджувався і на політичну сферу, особливо зараз, коли українська нація по-справжньому виходить на шлях суверенного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи розгляд базових якостей традиційної української ментальності, варто навести їхню цікаву класифікацію, яку пропонує О. Рудакевич. Відомий науковець схильний розподіляти типові ментальні настанови українства на «природні і споконвічні» та «набуті в умовах політичного поневолення». «До перших ... можна віднести крайній індивідуалізм (або егоцентризм), перевагу почуттєвого над інтелектом і волею та певні компоненти селянської психологічної настанови. Ці якості української ментальності в політичному житті нації проявилися в зверхності особистих інтересів над загальнонародними і державними, небажанні підкорятися органам державної влади, підозрливості до їх зміцнення, схильності до малих форм організації, анархізмі (громадоцентризмі), критиканстві, міжусобній боротьбі, політичній фракційності, хворобі отаманства, бунтарстві, проявах зрівнялівки, перевазі емоцій над розумом і волею при вирішенні політичних проблем, недостатньому розвитку вольових якостей та цілеспрямованості, недисциплінованості, неорганізованості, притупленні почуття громадянського обов'язку.

У другу групу ментальних настанов, що їх спричинили століття підневільного стану України, входять психологічна мімікрійність, формалізм, рецидиви рабської психології, комплекси «меншовартості» та «кривди». У політичній культурі ці психічні якості проявилися в поверховому, формальному сприйнятті політичних цінностей і норм, невірі в сили власного

народу і покладанні надто великих надій на безкорисливу допомогу інших держав, рабському служінні іноземним правителям, приниженому почутті національної гідності, кар'єризмі ціною зради національних інтересів, проросійських та інших чужинських орієнтаціях. До цієї групи психологічних чинників слід віднести також ментальну фрагментарність суспільства, породжену тривалою насильницькою розірваністю українського народу, його територій між різними державами та цілеспрямованою асиміляцією» [2, с. 30].

Таким чином, за всієї умовності подібних класифікацій вони мають наочний сенс з огляду на розробку конкретних заходів щодо подолання етатистських настанов традиційної української ментальності – глибинної підойми нашого сучасного відчуття та мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для» / В. Кизима // Віче.— 1993. — № 9. — С. 114—126.
2. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації / О. Рудакевич // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 26—30.
3. Таран С. Довгий ранок української державності / С. Таран // Розбудова держави. — 1992. — № 1. — С. 61—64.
4. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів // Літопис червоної калини. — 1992. — № 7. — С. 21—23.
5. Ятченко В. Національна ментальність і модель історичного розвитку / В. Ятченко // Сучасність. — 1995. — № 2. — С. 78—83.